

ΤΟ ΚΑΙΝΟΥΡΙΟ ΒΙΒΛΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΚΑΤΣΙΜΑΝΗ

Πριν επιχειρήσουμε μια σύντομη παρουσίαση του καινούριου βιβλίου φιλοσοφίας της Γ' Λυκείου, πρέπει να κάνουμε μια διευκρίνιση: το παλιό βιβλίο φιλοσοφίας που χρησιμοποιήθηκε ως και την τελευταία σχολική χρονιά (1983-84) ήταν γραμμένο από ανθρώπους με γνώση του θέματος και υπηρέτησε για αρκετά χρόνια το μάθημα. Αν από τις αρμόδιες υπηρεσίες κρίθηκε σκόπιμο να αντικατασταθεί, αυτό έγινε, επειδή είχε ωριμάσει η ιδέα να αξιοποιηθούν οι διαπιστώσεις από την ως τώρα διδασκαλία της φιλοσοφίας, ώστε να δοθεί στους μαθητές ένα βιβλίο περισσότερο σύγχρονο.

Τα μέρη που περιλαμβάνει το καινούριο βιβλίο είναι τα ίδια με τα μέρη του παλιού: ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, λογική και γνωσιολογία. Η μόνη διαφορά είναι ότι στο καινούριο βιβλίο έχει προστεθεί η θεωρία της επιστήμης που απουσίαζε από το παλιό. Μια απλή όμως ανάγνωση του καινούριου βιβλίου πείθει ότι ακόμη και στα κοινά σημεία υπάρχουν ευδιάκριτες διαφορές. Συγκεκριμένα: α) Η αρχαία φιλοσοφία προτάσσεται, επειδή αποτελεί το ιστορικό αντίβαρο στα συστηματικά υπόλοιπα τρία μέρη του βιβλίου και, μαζί με την εισαγωγή των πρώτων σελίδων, συμβάλλει στη γενική κατατόπιση των μαθητών γύρω από την ιδιοτυπία, τους στόχους και τη σπουδαιότητα της φιλοσοφίας. Παράλληλα, ο καινούριος, αυτή τη φορά, τρόπος σύνταξης, του κειμένου (ο κ. Ρούσσος ήταν ο συγγραφέας του αντίστοιχου τμήματος και στο προηγούμενο εγχειρίδιο) του έχει προσδώσει ένα δυναμικότερο χαρακτήρα, έτσι ώστε να διαφαίνεται η σύνδεση των θεωριών με τα κοινωνικά δεδομένα της εποχής τους και παράλληλα να υπογραμμίζεται η αλληλουχία μεταξύ των διαφόρων «σχολών». β) η τυπική λογική περιορίζεται στα απολύτως απαραίτητα κεφάλαια. Αναπτύχθηκαν εκτενέστερα ορισμένα θέματα «θεωρητικότερα», δηλαδή περισσότερο ενδιαφέροντα από φιλοσοφική άποψη, ενώ παραλείφθηκαν άλλα θέματα περισσότερο «τεχνικά», που δεν προσφέρονται για στοχασμό. Στόχος του μέρους αυτού δεν είναι να εισαχθεί ο μαθητής στο λαβύρινθο της τυπικής λογικής αλλά, με θεματική αφετηρία τη λογική, να γνωρίσει από κοντά ορισμένα φιλοσοφικά προβλήματα όπως, λ.χ., τη σχέση γλώσσας και σκέψης, την έννοια ως τρόπο αναγωγής του «είναι» στο «νοείν», την κατηγορήση ως σχέση βάθους και πλάτους των εννοιών, την αλληλεξάρτηση κρίσης και έννοιας, την ιδιοτυπία και τη σπουδαιότητα της αντίφασης, τη σημασία των λογικών αρχών αλλά και την κριτική τους, τα κοινά σημεία λογικής και μαθηματικών, τις δυνατότητες και τις αδυναμίες της τυπικής λογικής κτλ. γ) αφαιρέθηκαν από τα κεφάλαια της γνωσιολογίας πολλές λεπτομέρειες, προκειμένου να γίνει σαφέστερη και εναργέστερη η παρουσίαση του εκάστοτε ουσιώδους. Επιπλέον, στο τέλος του κάθε κεφαλαίου διατυπώνονται κριτικές παρατηρήσεις και συνάγονται τελικά συμπεράσματα, χάρη στα οποία «αναμοχλεύονται» και αξιοποιούνται οι επιμέρους διδασκαλίες που είχαν εκτεθεί συνοπτικά.

Κυρίως όμως επιδιώχθηκε να ακολουθήσει η ύλη μια συγκεκριμένη πορεία, ώστε να περνά ο αναγνώστης του βιβλίου από κεφάλαιο σε κεφάλαιο και από μέρος σε μέρος με την εντύπωση ότι οδηγείται από ένα λογικό μίτο. Αφού μυείται ο μαθητής στη σχέση γλώσσας και λογικής σκέψης, έρχεται στη μελέτη των βασικών κεφαλαίων της τυπικής λογικής (έννοιας, κρίσης, συλλογισμού) και γνωρίζει κριτικά τις αρχές στις οποίες αυτή στηρίζεται, για να καταλήξει σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με την ιδιοτυπία, τις δυνατότητες και τις αδυναμίες της. Έτσι επιβεβαιώνεται και θεωρητικά η ανάγκη να μελετηθεί όχι πια η λειτουργία της σκέψης «καθ' εαυτήν» αλλά η ίδια η αντικειμενική πραγματικότητα. —Γιά να γίνει όμως αυτό, πρέπει ο μαθητής να έχει πάρει προηγουμένως απάντηση στα ακόλουθα ερωτήματα που λογικά προηγούνται: υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα; (όποια και αν είναι η συνήθεια που έχει ως τώρα επικρατήσει, μόνο από αυτό το ερώτημα μπορούν να ξεκινήσουν οι αναζητήσεις της γνωσιολογίας). Αν υπάρχει, μπορούμε να τη γνωρίσουμε; Αν μπορούμε να τη γνωρίσουμε, αυτό θα γίνει διαμέσου του λόγου ή διαμέσου της εμπειρίας; Έτσι, με μια σειρά ερωτήματα που το καθένα τους προκύπτει από το εκάστοτε προηγούμενο, ο μαθητής μυείται στα βασικά προβλήματα της γνωσιολογίας (στο πρόβλημα του αντικειμένου ή της ουσίας, στο πρόβλημα της δυνατότητας, στο πρόβλημα της πηγής) και, το κυριότερο, οδηγείται κάθε φορά, όπως είδαμε, σε ένα κριτικά διατυπωμένο συμπέρασμα. —Τέλος η γενική θεωρία της επιστήμης, συνεχίζοντας τις αναλύσεις από τα συμπεράσματα του τελευταίου κεφαλαίου της γνωσιολογίας (σύμφωνα με τα οποία η γνώση μπορεί να κερδηθεί μόνο με τη συνεργασία του λόγου και της εμπειρίας), προσπαθεί να προσδιορίσει την έννοια της συστηματικής και έγκυρης γνώσης, δηλαδή της επιστήμης. Από την επιστήμη οι αναλύσεις περνούν στα εμπόδια που παρεμβάλλονται στο έργο της, εξετάζουν την επιστημονική αλήθεια ως υπέρβαση αυτών των εμποδίων, αναπτύσσουν τις γενικές μεθόδους επιστημονικής έρευνας και καταλήγουν στην ειδική μεθοδολογία των φυσικών επιστημών, αρχικά, και των επιστημών του ανθρώπου, στη συνέχεια.

Καταβλήθηκε προσπάθεια να αποφευχθεί σε όλα τα κεφάλαια ο περιττός φόρτος των λεπτομερειών, όσες όμως φορές τα τελευταία διογκώθηκαν, αυτό έγινε για να μην ενημερωθούν κατά τρόπο εξωτερικό και επίπεδο οι μαθητές σε ορισμένα προβλήματα, αλλά να μυηθούν ουσιαστικά στις δυσκολίες τους και να παρακολουθήσουν από κοντά τις προσπάθειες για την αντιμετώπισή τους. Ένα βιβλίο φιλοσοφίας δεν μπορεί να περιέχει στεγανοποιημένες τηλεγραφικές περιλήψεις θεωριών που καταπονούν τη μνήμη των μαθητών, αφού τελικά παραμένουν αναφομοίωτες. Το βιβλίο φιλοσοφίας πρέπει να καλεί το μαθητή σε στοχαστική περιπλάνηση στο χώρο των ιδεών, να τον «ξεναγεί» στη διδασκαλία των διαφόρων φιλοσόφων, βοηθώντας τον να υποστεί ορισμένες πνευματικές διεργασίες που αναβαθμίζουν τη σκέψη του, γιατί της ανοίγουν καινούριους ορίζοντες κριτικής αναζήτησης. Επομένως, η έκταση των αναλύσεων συντελεί άμεσα στην ανάπτυξη της κρίσης των μαθητών. Θα μπορούσε βέβαια να υποστηριχτεί ότι το βιβλίο τους προσφέρει κατά κύριο λόγο γνώσεις, άρα δεν αναπτύσσει πρωτίστως την κρίση τους. Όμως, η κρίση των μαθητών δεν ασκείται αιωρούμενη στο κενό και δεν ακονίζεται με την τριβή της πάνω στο τίποτα. Η ανάπτυξή της προϋποθέτει ένα συγκεκριμένο υλικό που θα

λειτουργήσει ως βάση αναφοράς και ως σημείο προσανατολισμού για μια συγκεκριμένη πορεία. Εξάλλου η πολύπλευρη αντιμετώπιση των διαφόρων θεμάτων και τα προσαρτημένα φιλοσοφικά κείμενα (που άλλοτε συμπληρώνουν το περιεχόμενο των κεφαλαίων, άλλοτε αποτελούν αντίλογο σε αυτό και άλλοτε υποστηρίζουν αντιτιθέμενες απόψεις) βοηθούν τον αναγνώστη να σκεφτεί και να σχηματίσει δική του άποψη ξεκινώντας από αυτά που διάβασε.

Εδώ θα μπορούσε ίσως να διατυπωθεί η ακόλουθη απορία: γιατί στο αναλυτικό πρόγραμμα και το σχολικό εγχειρίδιο περιλήφθηκαν, εκτός από την αρχαία φιλοσοφία, μόνο η λογική, η γνωσιολογία και η θεωρία της επιστήμης; Και γιατί παραλείφθηκαν η αισθητική, η ηθική, η πολιτική φιλοσοφία και η μεταφυσική; Το ερώτημα είναι απόλυτα βάσιμο. Και η πρόχειρη απάντηση ότι το βιβλίο που κυκλοφόρησε μπορεί να συνοδευτεί αργότερα από ένα δεύτερο τεύχος, το οποίο θα πραγματεύεται τους υπόλοιπους φιλοσοφικούς κλάδους, δεν είναι καθόλου πειστική: δεδομένου ότι το μάθημα της φιλοσοφίας διδάσκεται μόνο σε μια τάξη —τη Γ' Λυκείου— και μόνο μιάμιση ώρα την εβδομάδα, είναι κάτι περισσότερο από βέβαιο πως και το σημερινό βιβλίο δε θα υπάρξει χρόνος να διδαχτεί ολόκληρο. Πρέπει κάποτε να γίνει κοινή συνείδηση ότι ο χρόνος που αφιερώνεται στη φιλοσοφία δεν επιτρέπει την ουσιαστική διδασκαλία του μαθήματος. Όσο αυτό δεν επεκτείνεται και σε άλλες τάξεις ή δεν περιλαμβάνεται στις δέσμες των φιλολογικών μαθημάτων ή δεν αποκτά, ως γενικό μάθημα, πρόσθετες διδακτικές ώρες, η φιλοσοφική ύλη θα είναι αναπόφευκτα περιορισμένη και η προτίμηση του α' ή του β' κλάδου σε βάρος των άλλων θα παραμένει υπόθεση επιλογής σύμφωνα με ορισμένα κριτήρια. Για το περιεχόμενο λοιπόν του καινούριου βιβλίου ίσχυσαν τα ακόλουθα κριτήρια: α) αφού, καλώς ή κακώς, το ελληνικό σχολείο καλλιεργεί πρωτίστως το γνωστικό στοιχείο της ψυχής του μαθητή, είναι φυσικό η φιλοσοφία ως επικαταλογισμός, δηλαδή ως πνευματική διαδικασία συνειδητοποίησης και ερμηνείας, να περιλαμβάνει στην ύλη της κεφάλαια που κατά κύριο λόγο οργανώνονται γύρω από το θεματικό άξονα «γνώση». Είναι επίσης λογικό να περιμένουμε ότι αυτά τα κεφάλαια θα προσελκύσουν το ενδιαφέρον των τελειοφοίτων όλων των επιστημονικών προσανατολισμών και συγκεκριμένα όσων παρακολουθούν όχι μόνο «θεωρητικές» αλλά και «θετικές» δέσμες, αφού συχνά στα διάφορα κεφάλαια θα συναντούν θέματα νοηματικά «όμορα» προς το αντικείμενο που τους απασχολεί και τους προσελκύει· β) η επιλογή των θεμάτων του σημερινού βιβλίου αποτελεί τη «μη χείρονα» λύση. Χωρίς να παραθεωρούμε την ιδιοτυπία και τη μοναδικότητα του καθενός από τους φιλοσοφικούς κλάδους που παραλείφθηκαν, πιστεύουμε ότι μόνο της ηθικής και της αισθητικής η απουσία είναι ιδιαίτερα αισθητή: η πολιτική φιλοσοφία αναπληρώνεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα, ως ένα τουλάχιστον σημείο, από την κοινωνιολογία και την πολιτική επιστήμη (που γνωστικά γειτονεύουν με αυτήν χωρίς ασφαλώς να είναι το ίδιο πράγμα), ενώ της μεταφυσικής η μελέτη στις μέρες μας είναι μάλλον ανεπίκαιρη. Αντίθετα, η λογική, η γνωσιολογία και η θεωρία της επιστήμης, που δε χωρίζονται μεταξύ τους εύκολα, είναι δυσαναπλήρωτοι φιλοσοφικοί κλάδοι υποδομής και η τυχόν διαγραφή τους από το αναλυτικό πρόγραμμα θα άφηνε την όποια φιλοσοφική παιδεία των μαθητών λειψή και αθεμελίωτη· γ) αισθητική, ηθική και πολιτική φιλοσοφία είναι κλάδοι με ιδιαίτερα «ολισθηρό» και αμφιλεγόμενο περιεχόμενο. Βέβαια η φιλο-

σοφία όχι μόνο δε φοβάται αλλά και επιζητεί τη θεματική ολισθηρότητα, γιατί τη θεωρεί πνευματικά ερεθιστική, άρα γόνιμη. Πάντως η άποψη που επικράτησε είναι ότι στά τόσα προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει ένα καινούριο βιβλίο φιλοσοφίας θα ήταν πολυτέλεια να προστεθούν και αυτά που σχετίζονται με ενδεχόμενες βιοθεωρητικές διαφωνίες ή ιδεολογικές αντιπαραθέσεις· δ) στο νέο βιβλίο τα τρία από τα τέσσερα μέρη (αρχαία φιλοσοφία, λογική, γνωσιολογία) είναι θεματικά τουλάχιστον οικεία στους καθηγητές χάρη στο προηγούμενο εγχειρίδιο. Αυτό σημαίνει ότι θα είναι συγκριτικά ευχερέστερη η εξοικείωση των καθηγητών με το καινούριο βιβλίο, με αποτέλεσμα το κύριο βάρος των προσπαθειών τους να πέσει στη διδακτική αξιοποίηση του τελευταίου.

Το ότι βέβαια το βιβλίο θα παρουσιάσει δυσκολίες είναι κάτι που αναμένεται. Αυτό συμβαίνει πάντοτε σε παρόμοιες περιπτώσεις και θα ήταν παράδοξο (ίσως μάλιστα και ανησυχητικό...) ένα βιβλίο φιλοσοφίας να αποτελέσει εξαίρεση! Υπάρχουν ωστόσο ορισμένα καίρια ερωτήματα που δεν πρόκειται να συζητηθούν εδώ: πώς θα αντιμετωπιστεί διδακτικά η έκταση του βιβλίου; Πώς θα μπορέσει ο καθηγητής να ενοποιήσει το φιλοσοφικό υλικό, στο οποίο η συστηματική διάρθρωση του βιβλίου επιφέρει συχνά έναν αναπόφευκτο θεματικό κατακερματισμό, αφού το ίδιο αντικείμενο εξετάζεται κάποτε από διαφορετικές οπτικές γωνίες; Προπάντων: πώς θα αξιοποιήσει ο καθηγητής τα κεφάλαια που ο περιορισμένος διαθέσιμος χρόνος δε θα του επιτρέψει να τα διδάξει; Στο σημείο αυτό ένα μόνο πρέπει να τονιστεί: ότι στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν τις αυξημένες δυσκολίες του καινούριου διδακτικού εγχειριδίου, οι καθηγητές δε θα μείνουν αβοήθητοι, γιατί πολύ σύντομα θα παραλάβουν διεξοδικές μεθοδολογικές οδηγίες για ολόκληρο το βιβλίο και για κάθε κεφάλαιο χωριστά, με τις οποίες επιχειρείται απάντηση σε όλα τα προηγούμενα και σε μερικά ακόμα ερωτήματα.

Στον ενθουσιασμό των καθηγητών στηρίζουμε πολλές ελπίδες για το ξεπέραςμα των διδακτικών δυσχερειών (λίγος ρομαντισμός δε βλάπτει), που είναι στην πράξη μεγαλύτερες από ό,τι φαίνεται στις γραπτές οδηγίες. Και από την πείρα τους περιμένουμε για το μάθημα και το βιβλίο κρίσεις και υποδείξεις που ανέκαθεν μας ήταν πολύτιμες.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ Σ. ΚΑΤΣΙΜΑΝΗΣ, Δ.Φ.
ΑΜΙΣΘΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΚΕΜΕ